

Stijn Streuvels en Hamburg

De voordrachtsreis (1935)
en de Rembrandtprijs (1936) ^(°)

KATHRYN SMITS

De voordrachtsreis van 1935

Stijn Streuvels heeft, in tegenstelling tot andere Vlaamse auteurs uit zijn tijd zoals Felix Timmermans, slechts één keer een voordrachtsreis naar Duitsland ondernomen; zijn werk verscheen daar nochtans in de jaren dertig in grote oplagen, hij had zeer veel Duitse lezers en bovendien bleef zijn uitgever Spemann uit Stuttgart, met wie hij vanaf 1934 samenwerkte, steeds maar aandringen op een optreden van de schrijver voor zijn Duits publiek. Diverse factoren van buitenaf hebben ertoe bijgedragen dat Streuvels liever thuisbleef ¹, maar zijn afkeer van uiterlijk vertoon speelde hierbij eveneens een grote rol. “Ik heb er voor bedankt – en vind het bespottelijk als exhibitée-figuur dienst te doen en ginder de menschen te gaan vergasten op slecht Duitsch”, schrijft hij aan Emmanuel de Bom op 8 april 1936, in verband met een uitnodiging naar Soest en Essen.²

In mei 1935 was hij toch aan een reis begonnen, maar die was niet door zijn Duitse uitgever georganiseerd en ze was evenmin gericht op eentalig Duitse lezers, die alleen maar iets met vertalingen konden uitrichten. Streuvels was uitgenodigd door het Germaanse seminarie van de universiteit Hamburg, om in het kader van het leerplan Nederduits uit zijn werk voor te lezen. Hij werd ook verwacht bij de inhuldiging van de Niederdeutsche Diele (d.w.z. de vergaderzaal van het studiecentrum) in de hoeve Thansen op de Lüneburger Heide; deze hofstede was aan het

(°) De Alexander von Humboldt-Stiftung, Bonn, dank ik voor de financiële hulp, waardoor dit onderzoek mogelijk werd, Dr. Annemarie Hübner (Hamburg), Prof. dr. R.F. Lissens (Brussel) en de heer Jan Zimmermann (Hamburg) voor hun bereidwillige hulp. De volgende afkortingen worden gebruikt: AMVC (Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen); S-HLBK (Schleswig-Holsteinsche Landesbibliothek, Kiel); StA HH (Staatsarchiv Hamburg).

1. Zie K. SMITS, Stijn Streuvels (2) – Ein flämischer Dichter im Netz des Nationalsozialismus, in: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, jg. 107, 1988, blz. 572-585; K. SMITS en T. BREËS, Stijn Streuvels tussen hamer en aambeeld, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 52, 1993, nr. 4, blz. 214-237.

2. Streuvels aan De Bom, 8.4.1935, AMVC S 935 B 60960/822-824.

seminarie ter beschikking gesteld door de Hamburgse koopman Alfred Toepfer, die vooral als mecenas en als stichter van de Stiftung FVS bekend gebleven is.³

De uitnodiging vond haar oorsprong, naar diens eigen getuigenis, bij Dr. Anton Jacob, die vanaf november 1934 lector was in Hamburg.⁴ De onmiddellijke aanleiding was de toekenning van de Vijfjaarlijkse Prijs voor de Nederlandse Letterkunde aan Stijn Streuvels op 19 april 1935. Op 10 mei schrijft Jacob, dat het bericht daarover hem de gelegenheid had gegeven, bij het hoofd van het Germaanse seminarie, Professor Conrad Borchling “*een lang gekoesterd plan naarvoren te schuiven en U door het seminarie voor Germaanse Taalkunde te laten uitnoodigen, om den geest van het eigenlijke Vlaanderen nader tot de Nederduitse studenten te brengen.*”⁵ Voor Alfred Toepfer was de inhuldiging van de Niederdeutsche Diele in de hoeve Thansen de hoofdzaak, en hij vermeldt de deelname van Stijn Streuvels aan deze festiviteit al vóór de uitnodiging, in een voorlopig programma dat hij in een brief van 9 mei 1935 mededeelt aan de president van de Duitse Reichsschrifttumskammer, Dr. Hans Friedrich Blunck.⁶

Het tweedaags verblijf van Stijn Streuvels in Hamburg is belangwekkend, want het gaat hier om een episode die thuishoort in een groter verband: ze maakt deel uit van de pogingen die vooral uitgingen van Nederduitse zijde, om de Nederduitse en de Nederlandse kustgebieden van Koningsbergen tot Duinkerken als

3. Voor wat Alfred Toepfer, zijn mecenaat en de ‘Stiftung FVS’ aangaat, zie J. IPEMA, Alfred Toepfer – Nederduitser, Pan-Germaan of Groot-Nederlander?, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 53, 1994, nr. 1, blz. 34-55; W. BACHOFER en W. BECK, *Deutsche und Niederdeutsche Philologie. Das Germanische Seminar zwischen 1933 und 1945*, in: *Hochschulalltag im ‘Dritten Reich’. Die Hamburger Universität 1933 – 1945, Hamburger Beiträge zur Wissenschafts-geschichte*. Deel 2, *Philosophische Fakultät, Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät*, Berlin; Hamburg, 1991, blz. 641-703; H.STRALLHOFER-MITTERBAUER, *NS-Literaturpreise für österreichische Autoren. Eine Dokumentation. (Literatur in der Geschichte – Geschichte in der Literatur Bd. 27)*, Wien; Köln; Weimar, 1994; J. ZIMMERMANN, *Kultur(preis)stiftungen im Dritten Reich. Forschungsauftrag für die Stiftung FVS, Hamburg*, Hamburg, 1994 (typoscript); J. ZIMMERMANN, *Die Kultur-preise der Stiftung FVS bis 1945*, Hamburg, 1995 (MA-Verhandeling, Universiteit Hamburg). “*De stichting heet FVS, afkorting van Friedrich von Schiller of, zo men wil, van Freiherr von Stein. [...] Toepfer zelf liet beide mogelijkheden tot interpretatie van de afkorting FVS open.*” J. IPEMA, *o.c.*, blz. 34-35.

4. Zie G. DE SMET, *Anton Jacob*, in: *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl. 14, Hasselt, 1976, blz. 275-278; *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1, Amsterdam; Tiel, 1973, blz. 711-712. Over de bedrijvigheid van Jacob in Hamburg, zie W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 662-664.

5. Jacob aan Streuvels, 10.5.1935, AMVC J 122 B 126643/3c.

6. Toepfer aan Blunck, 9.5.1935, nalatenschap van Blunck, S-HLBK Cb.92, 262. Blunck was tot eind 1935 president van de Reichsschrifttumskammer. In de correspondentie nadien wordt hij dus “*oud-president*” genoemd.

één enkel ‘hanzisch’ cultuurgebied te beschouwen en gemeenschappelijk voor deze cultuur op te treden.⁷

Hierbij speelden personen een rol, die door recent onderzoek onder de aandacht gekomen zijn, vooral dan de reeds vermelde en pas onlangs op hoge leeftijd overleden Dr. h.c. Alfred Toepfer en Professor dr. Conrad Borchling, directeur van het Germaanse seminarie.⁸ Ook de Vlaming Anton Jacob is in dit verband van belang. Er dient op gewezen, dat er in het staatsarchief van Hamburg (StA HH) een behoorlijk aantal documenten te vinden zijn met betrekking tot Anton Jacob, die ons inzicht verschaffen in zijn bedrijvigheid aan de universiteit Hamburg.⁹ Streuvels’ voordrachtsreis is ook hierom van belang, dat ze direct samenhangt met de Rembrandt-prijs die hem een jaar nadien zou verleend worden.

Borchling en Jacob waren er duidelijk erg op uit, Stijn Streuvels – die een hekel had aan elk optreden in het openbaar – naar Hamburg te halen. In de officiële uitnodiging van 11 mei schrijft Borchling aan Streuvels, dat hij voor het tweedaags verblijf (26-27 mei) een honorarium zou krijgen van 100 Reichsmark, de treinreis zou hem terugbetaald worden en in Hamburg zou hij bij Borchling te gast zijn. Voor het seminarie, dat aan chronisch geldtekort leed, was dit een aanzienlijke uitgave. De uitnodiging op de hoeve Thansen gebeurde, zoals altijd in dergelijke gevallen, op Toepfers kosten.¹⁰ Beide briefschrijvers, Borchling en Jacob, doen duidelijk hun best om Streuvels’ twijfels van tevoren op te heffen. *“Ik heb hier slechts hartelijke en niet opdringerige mensen gevonden en ik denk dat u er zult ontmoeten die naar uw hart zullen zijn.”* schrijft Jacob, *“Er is geen kwestie van iemand met een grooten naam te kijk te stellen.”*¹¹ Over het bezoek aan de hoeve Thansen schrijft

7. In de documenten van de jaren dertig schrijft men zowel *“hansisch”* als *“hanzisch”*. Algemene informatie omtrent dit thema: W. DOLDERER, De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de Eerste Wereldoorlog. Een bijdrage tot de voorgeschiedenis van de kollaboratie, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, nr. 4, blz. 211-223 (dl.1); jg. 47, 1988, nr. 2, blz. 109-128 (dl. 2); jg. 47, 1988, nr. 3 (dl. 3); W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.* Een ander geluid komt vooral uit Nederland. Zo protesteerde de Nederlandsch-Duitse Werkgemeenschap te ‘s Gravenhage naar aanleiding van de uitreiking van de Rembrandtprijs, dat door zulke cultuurpolitiek *“de volks- en landsgrenzen tusschen de Nederlandsche en Nederduitse gewesten en volken worden verdoezeld en zelfs uitgewischt. [...] De Nederlander (hiermee wordt door ons gelijkelijk de ‘Holländer’ en de ‘Flamen’ bedoeld) [...] gevoelt zich allerminst ‘Nederduitscher’ [...] en hij gevoelt zich gekrenkt in zijn nationaal bewustzijn en zijn nationalen trots.”* Zie *De Dietsche Gedachte*, juli-augustus 1936.

8. Zie W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 643-651.

9. StA HH, HW-DPA I, 225 en 445.

10. Al in de eerste uitnodiging van 10 mei 1935 stipt Jacob aan dat het Seminarie slecht bij kas is. Toch vraagt men zich af, of wellicht Alfred Toepfer, voor wie het bezoek van Streuvels op de hoeve Thansen blijkbaar belangrijk was, niet achter de schermen deze uitnodiging gefinancierd heeft.

11. Jacob aan Streuvels, 10.5.1935, AMVC J 122 B 126643/3c.

Borchling: “*Ons seminarie zal op zondag 26 mei de vergaderzaal van zijn studiecentrum op de hoeve Thansen (op de Lüneburger Heide) inhuldigen. We hebben daarvoor een beperkte kring van vrienden van de Nederduitse taal uitgenodigd, en het geheel zal het karakter van een Nederduitse feestdag krijgen. Het zou ons verheugen, indien U aan deze viering zou willen deelnemen en bij die gelegenheid iets zou willen voorlezen.*” Op de hoeve Thansen, zo deelt Borchling hem mede, kon Streuvels gewoon Vlaams spreken, maar in Hamburg was het wel aan te bevelen, de helft van de lezing in het Duits te geven; men vroeg derhalve aan Streuvels, zowel uit vertalingen als uit originele teksten voor te lezen.¹² Streuvels’ eigen brieven zijn niet bewaard gebleven, maar de aan hem gerichte correspondentie bevindt zich in zijn nalatenschap in het AMVC te Antwerpen. Uit de brieven van Jacob kan men afleiden, dat Stijn Streuvels na wat aanvankelijke aarzeling al spoedig toezegde (tussen uitnodiging en heenreis lagen er amper twee weken) en dadelijk begon te corresponderen over details. Tegen eind mei reisde hij naar Duitsland, waar hij – als privépersoon – ook nog andere plaatsen bezocht.¹³

De Vlaming R.F. Lissens, thans Emeritus Professor aan de universiteit Antwerpen (UFSIA), had in Leuven zijn doctoraat Germaanse filologie beëindigd en studeerde destijds Duitse literatuurwetenschap aan de universiteit Hamburg. Hij interesseerde zich ook voor de Nederduitse literatuur. Of Streuvels op 26 mei inderdaad op de hoeve Thansen uit zijn werk heeft voorgelezen, herinnert Lissens zich niet, maar hij weet nog goed, dat hij op die dag met hem een wandeling gemaakt heeft op de Lüneburger Heide. Over de lezing echter, die Streuvels de dag daarop in de Hamburgse universiteit heeft gegeven, publiceerde Lissens destijds een bericht in *Nieuw Vlaanderen* van 8 juni 1935.¹⁴ Daarin staat o.a.: “*Hij gaat nu lezen. Hij staat daar kalm en ongedwongen als een stuk natuur, een kleine gestalte, een gestrevelde rimpelkop en bij dit alles een paar kinderogen, waar men een heel kapittel zou kunnen over schrijven. Nog niemand schijnt bij ons die*

12. Borchling aan Streuvels, 11.5.1935, AMVC B 7407 126469/3

13. H. SPELIERS, *Dag Streuvels. 'Ik ken den weg alleen'*, Leuven, 1994, blz. 560 e.v. Hij is van mening dat Streuvels in Hamburg en op de hoeve Thansen geheime besprekingen gevoerd heeft rond problemen die hij met zijn Duitse vertalers had. Hij zou daarover o.a. met Hans Friedrich Blunck gesproken hebben, de president van de Reichsschrifttumskammer. Volgens Speliers heeft hij zijn reis naar Noord-Duitsland geheim willen houden. De bewaarde brieven ondersteunen deze stelling niet. Bovendien kon al op 8 juni 1935 iedereen in *Nieuw Vlaanderen* lezen, waar Streuvels op 26 en 27 mei was geweest (zie voetnoot 14). Wel heeft hij wat later bij de ruzie rond zijn Duitse vertalers zonder meer op hulp van de Reichsschrifttumskammer gerekend. Dit blijkt uit zijn correspondentie met Adolf Spemann uit de jaren 1935-1937: AMVC S 935 B2.

14. Gesprek met Kathryn Smits op 12 oktober 1994. De heer Lissens was zo vriendelijk mij bij deze gelegenheid attent te maken op het hier geciteerde krantebericht. R.F. LISSENS, Brief uit Hamburg. Streuvels leest, in: *Nieuw Vlaanderen*, 8 juni 1935.

schone ogen van Streuvels gezien te hebben.”

“En hij lijkt wel goedgeluimd. Hij is geen redenaar, verklaart hij, houdt niet van woorden en gebaren, en heeft zoowaar [sic] deze korte inleiding vanmorgen in zijn bed wat voorbereid. Hij verklaart dat zo humoristisch weg, in het koddigste Westvlaams Duits (of Duits Westvlaams?) dat ik ooit hoorde. Dan besluit hij: ‘Jetzt geht’s los!’ De mensen lachen en de stemming is er.”

“Met een grootse schildering van de morgen over Vlaanderen begint hij. Het stuk is wat zwaar, vooral in zulk een kreupele taal die geen Umlaut of geen h erkent, en alle g’s met een flinke Westvlaamse ademstoot als h’s uitblaast. Maar de zaal volgt aandachtig.”

“Het tweede stuk, ‘Een pijp of geen pijp’, leest hij in ‘t Nederlands. Velen schijnen te verstaan. [...] Met het derde stuk uit ‘Prutske’, opnieuw in ‘t Duits, weet Streuvels voorgoed zijn gehoor binnen te palmen en te blijven interesseren. Er is spanning in de zaal, en men voelt de reactie als ‘t stuk eindigt.”

“Dan komt de kroon: ‘De witte Zandweg’ [...]. Het is haast ongelooflijk dat het een van Streuvels’ eerste stukken is. De avond wordt dan ook een succes.”

De dag voordien, zondag 26 mei 1935, had Streuvels dus deelgenomen aan de inhuldiging van de Niederdeutsche Diele in de hoeve Thansen in de Lüneburger Heide. Thansen was een van de verscheidene hofsteden, die Alfred Toepfer in de jaren dertig aangekocht en tot studiecetra had laten herinrichten. In het *Bericht für das Jahr 1935* van de Stiftung FVS luidt het op 18 januari 1936: *“De ‘Niederdeutsche Diele’ Thansen richt zich tot het hele Nederduitse gebied van Oost-Pruisen tot Duinkerken.*

De hoeve Thansen was reeds eerder een studiecetrum van het Germaanse seminarie van de Hanze-universiteit. De ‘Niederdeutsche Diele’ verleent aan de evenementen van dit instituut een geschikt en inspirerend kader.

In het afgelopen jaar organiseerde het instituut tweemaal een kamp op de hoeve Thansen.

In de zomer werd Thansen ook bezocht door een groep van de Hitlerjeugd.

Bij de ingebruikname van de ‘Niederdeutsche Diele’ in mei 1935 waren heel wat Nederduitse schrijvers, o.a. de voormalige president van de ‘Reichsschrifttumskammer’ Dr. Hans Friedrich Blunk [sic] en de Vlaamse auteurs Stijn Streuvels en Vercnocke aanwezig.¹⁵ Hoeve Thansen wil zijn vrienden en gasten telkens opnieuw bewust maken

15. Dat Vercnocke daar ook feitelijk aanwezig was, blijkt uit een brief die hij op 7 september 1935 aan Streuvels schreef. (AMVC V 356 B 94982). Daaruit wordt duidelijk dat de twee elkaar bij deze gelegenheid leerden kennen. Nu neemt Vercnocke opnieuw contact op: *“Ik weet niet of mijn naam U nog bekend is: onze kennismaking in Duitsland (Brümmerhof) was ook van zoo’n korten duur.”* De gasten hebben dus ook Toepfers Brümmerhof bezichtigd (eveneens op de Lüneburger Heide). Het kan zijn dat Vercnocke de namen verwart en eigenlijk de hoeve Thansen bedoelt. Klaarblijkelijk interesseerde Toepfer zich voor Vercnocke, want in 1938 stelt hij hem voor als een

van de verbondenheid op het vlak van landschap en raskenmerken en in zekere zin ook van de spirituele eenheid van het uitgestrekte Nederduitse gebied."¹⁶

Toepfer zou later in zijn memoires schrijven, dat de hoeve Thansen buitengewoon veel waardering genoot, in het bijzonder ook vanwege Vlaamse en Nederlandse schrijvers en dichters.¹⁷ Een enigszins ander geluid komt uit de Nederlanden. De volkshogeschool Bakkeveen brak in de late jaren dertig haar contact met Thansen af toen bleek dat de jonge Nederlanders daar aan nationaal-socialistische beïnvloeding blootgesteld waren.¹⁸ Dat de atmosfeer op de hoeve Thansen op een zelfs voor die tijd meer dan normale manier nationaal-socialistisch was, wordt bevestigd door Mevrouw dr. Annemarie Hübner, die in de jaren dertig, eerst als studente en later als assistente van Borchling, herhaaldelijk aan deze studiedagen heeft deelgenomen. (Streuvelds' bezoek herinnert zij zich niet; zij vermoedt dat ze op dat moment niet in Hamburg was.)¹⁹ Bij de conferenties op hoeve Thansen stond – zoals over het algemeen in het werk van het Germaanse seminarie – de beleving van de Nederduitse taal en cultuur centraal, maar dan beleefd aan de bron, d.w.z. bij het zogenaamd 'eenvoudige' volk. In een rapport over een studentenkamp, dat begin september 1934 op hoeve Thansen plaatsvond, schrijft Borchling: "*Het is een verheugend teken van de cultuurpolitiek van onze nieuwe staat, elke levensuiting te laten groeien vanuit de gemeenschap. Deze gedachte vindt ook meer en meer doorgang bij de wetenschap. Het werk van de wetenschapper dient vandaag nog meer te putten uit dit gemeenschapsleven. Deze ideeën vormden voor het Nederduitse departement van het Germaanse seminarie de aanleiding om op eigen initiatief te proberen, hier totaal nieuwe wegen te bewandelen. Aan de jonge studenten dient men de mogelijkheid te bieden, de Nederduitse identiteit daar te leren kennen, waar zij nog het oorspronkelijkst is.*"²⁰

van de kandidaten voor de Rembrandtprijs 1939. Toepfer aan Blunck, 23.11.1938, S-HLBK Cb.92, 259.

16. Schleswig-Holsteinsches Landesarchiv, Schleswig. Abt. 399.71, Nr. 76. Korrespondenz Schmidt-Wodder / Toepfer 1929-1937. Nachlaß J. Schmidt-Wodder.

17. A. TOEPFER, *Erinnerungen aus meinem Leben. 1894 bis 1991*, Hamburg, December 1991, blz. 46.

18. L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 's Gravenhage, 1969-1988, dl. 4, blz. 208. I.v.m. de hoeve Thansen zie ook W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 672-673.

19. Gesprek met Kathryn Smits op 10 november 1994. Ook J. IPEMA, *o.c.*, blz. 36-37, commentarieert de door DE JONG geciteerde passage.

20. C. BORCHLING, *Bericht des Germanischen Seminars über das auf Hof Thansen abgehaltene niederdeutsche Lager vom 1. September bis 10. September 1934*, StA HH M10.7, blz. 1-2.

In het *Hamburger Tageblatt* schrijft op 2 april 1936 een van de deelnemers, die met 'Dr. Hg.' tekent:

"Volgepropt met kennis, [...] zo kwam vroeger de jonge wetenschapper van de universiteit. [...] Voor ons echter is de wetenschap geen doel op zich, zij mag alleen maar een middel zijn op weg naar ons doel, dienstbaar te zijn aan volk en heimat. In verbondenheid met ons volk willen wij putten uit de nooit uitdrogende bron van onze aarde en van onze mensen. Alleen dan zijn wij gerechtigd, ons arbeiders van het Derde Rijk te noemen, arbeiders van de geest, die de man met de ploeg en die met de hamer als metgezel weten te waarderen."

"Vanuit deze overwegingen heeft professor dr. C. Borchling sinds jaren een levenswerk opgebouwd, dat sterk geworteld is in de idee, dat de studie van onze Nederduitse taal en cultuur moet groeien uit 'Volk und Boden'. [...]"

Dan wordt het verloop van de dag op de hoeve Thansen beschreven, waartoe "een gepaste politieke scholing" behoorde. In dit verslag wordt vooral de gemeenschappelijke 'nederige' arbeid beklemtoond "in de gemeenschap van de volksgenoten". Misschien hebben Vlaamse gasten in de hoeve Thansen wat bevreemd opgekeken van zulke krampachtige pogingen, toenadering te zoeken tot het 'gewone volk'. Op 15 mei 1935, dus vóór Streuvels' vertrek naar Hamburg, schrijft Anton Jacob aan hem: "Het is anders niet schitterend gesteld, noch met deze taal, noch met deze taalbeweging; ze is in zichzelf verdeeld; sommigen willen alleen de dialecten in stand houden en niets weten van een algemeene Nederd[uitsche] taal; zij beschouwen het Hoogduitsch als de leidende taal in Ned[er]-D[uitsland] en meenen dat het zoo goed is en zoo moet blijven; het is een eigenaardig tweetalig volk, dat men hier ... ik kan niet zeggen 'worstelen' ziet, maar waarvan men met eenige verwondering het droomen hoort. Toch heerscht er veelal een bittere stemming om het verval van de oude taal, die in de woorden van Mommsen tot uiting komt: 'Verschlagen ist die Heimat, der edle Stamm verdorrt'. Het schijnt den strijders aan geloof in hun zaak te ontbreken. Toch is het belangwekkend hen aan het werk te zien."²¹

Terugblikkend commentarieerde ook mevrouw Annemarie Hübner (zonder kennis van dit briefuittreksel) dit "droomen", in verband met Alfred Toepfer. Volgens haar leefde hij in een utopie en de realisatie daarvan meende hij op Thansen te kunnen meemaken. Borchling was volgens haar geen overtuigde nationaal-socialist, maar een "aristocratisch-conservatieve" Nederduitser, een melancholische man, die het met de politiek van zijn tijd niet gemakkelijk had, maar die zich ten volle inzette voor de instandhouding van zijn moedertaal. Zijn medewerkers in het Germaanse seminarie viel hij, aldus Annemarie Hübner, op geen enkele politieke manier lastig, de atmosfeer was daar eerder apolitiek. De nationaal-

21. Jacob aan Streuvels, 15.5.1935, AMVC J 122 B 126643/4

socialistische sfeer op hoeve Thansen ging volgens haar in de eerste plaats van anderen uit, zoals Gerhard Cordes en Walther Niekerken.²²

Over Borchlings opvattingen in verband met de Nederduitse kwestie komen we ook iets te weten in een brief uit 1927 aan Gustaaf Schamelhout: *“In het bijzonder voor ons, Nederduiters, zijn de vooruitzichten ronduit slecht: onze taal schijnt een verloren zaak omdat het aan elke ernstige poging ontbreekt, de verloren schrijftaal terug te winnen. Slechts enkele mannen, vooral dichters en schrijvers, spreken er wel over, maar ze hebben er geen idee van, hoe dit zou moeten aangepakt worden. De dialecten staan met een sterke afgunst tegenover elkaar: elke normalisering op basis van het Holsteinse dialect zou in Mecklenburg bij voorbaat eenstemmig afgewezen worden. [...] Zo blijft alleen de opdracht, het Platduits opnieuw als spreektaal te promoten bij de standen die een hogere opleiding genoten hebben, maar zelfs dat is vandaag reeds een bijna uitzichtloze zaak.”*²³

Uit deze houding schijnt later Borchlings belangstelling voor de projecten van Toepfer te zijn voortgekomen, die hem via een andere weg hielpen, een lang gekoesterd plan te verwezenlijken.

Hoe Streuvels persoonlijk gereageerd heeft op de hoeve Thansen, kan niet met documenten worden aangetoond. Hij zal wel, zoals zo vaak, vooral de vriendschap van de mensen hebben ervaren, hun gastvrijheid gewaardeerd en de ruimere politieke constellatie veronachtzaamd hebben. In elke geval was zijn bezoek een succes. Anton Jacob schrijft hem op 10 juli 1935: *“Er wordt hier nog veel over Uw bezoek en lezing nagesproken. De stoerheid en de eenvoud van dat stuk oerechte Vlaamse*

22. Gesprek met mevrouw Hübner op 10 november 1994. Voor verdere informatie omtrent Cordes en Niekerken zie W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 665-669. Daar staat ook, onder voetnoot 41, blz. 691-693, de volledige brief aan de Hamburgische Schulverwaltung afgedrukt, waarin Borchling zijn lidmaatschap van de NSDAP en zijn gedrag gedurende de Tweede Wereldoorlog verdedigt. (StA HH, HW-DPA I 132, Bd. 3). Deze brief is door W. BACHOFER en W. BECK niet gedateerd. J. WIRRER, *‘Die Rassenseele ist des Volkes Sprache’*. *Sprache. Standarddeutsch, Niederdeutsch. Zum Sprachbegriff in der Diskussion um das Niederdeutsche während der nationalsozialistischen Diktatur*, in: *Niederdeutsch im Nationalsozialismus. Studien zur Rolle regionaler Kultur im Faschismus*, hg. von Kay Dohnke, Norbert Hopster und Jan Wirrer, Hildesheim; Zürich; New York, 1994, blz. 207-261 (citaat blz. 244). U. MAAS, *Die Sprachwissenschaftliche Beschäftigung mit dem Niederdeutschen zur Zeit des Nationalsozialismus. Betrachtet im Zusammenhang der professionellen Entwicklung der ‘niederdeutschen Philologie’*, in: *Niederdeutsch im Nationalsozialismus (...)*, blz. 262-282.

23. Borchling aan Schamelhout, 18.4.1927, AMVC B 7404 27400/1. Op deze briefpassage volgt onmiddellijk de door W. DOLDERER, *o.c.*, dl. 3, blz. 129, voetnoot 108 geciteerde stellingname van Borchling omtrent de heroprichting van een Deutsch-vlämische Gesellschaft.

natuur dat men voor zich kreeg, is hier voor velen een 'Erlebnis' geworden. Het contrast met Timmermans valt wel zeer ten Uwen voordeele uit, ten voordeele van het echtere. Ik hoop voor den indruk, dien Vlaanderen oproepen moet in het buitenland, dat U nog dikwijls naar Duitsland komt."

En wat verder in deze brief luidt het: *"Met het komende jaar wordt door de Hansische Stiftung een Rembrandtprijs uitgelooft van RM 10 000. Zoodra mij hieromtrent meer bekend is stuur ik U nadere bijzonderheden. De Hamburgsche Universiteit vergeeft den prijs."*²⁴

In juli en augustus krijgt Stijn Streuvels van Jacob nog enkele brieven, waarin de Rembrandtprijs niet wordt vermeld. Eventueel nadien geschreven brieven zijn misschien verloren gegaan; de eerstvolgende die in de Streuvels-nalatenschap bewaard is gebleven, is gedateerd 14 april 1936.

De Rembrandtprijs

De 'Rembrandt-Prijs voor Nederduitse Letterkunde en Kunst', voor het eerst toegekend in 1936, was een van de vele onderscheidingen die Alfred Toepfer in de loop van zijn lang leven ingesteld heeft.²⁵ De Stiftung FVS die door hem werd opgericht, was oorspronkelijk (zoals ook nu weer) een onafhankelijk privé-initiatief. Tijdens het Derde Rijk dwong het regime Toepfer ertoe, de prijzen door de universiteiten te laten toekennen, omdat deze onder het ministerie van volksvoorlichting en propaganda ressorteerden. De samenstelling van de jury en de keuze van de laureaten verkregen hierdoor in deze periode een ondubbelzinnig nationaal-socialistische kleur.²⁶

Heel zijn leven heeft Stijn Streuvels op politieke kuiperij met stugge, aan naïviteit grenzende afwijzing gereageerd. Was hij er zich werkelijk niet van bewust, dat het bij de Rembrandtprijs in 1936 om een sterk verpolitiekte aangelegenheid ging? Het zou hem waarschijnlijk ook amper geïnteresseerd hebben. Voor hem was het een literatuurprijs en niets meer. Een officieel verzoek vooraf, of hij de prijs wilde accepteren, konden wij noch in het staatsarchief van Hamburg noch in het AMVC vinden. Interessant is echter het volgende: de laureaten werden op woensdag 5 februari 1936 (de 257ste sterfdag van Joost Van den Vondel) in Hamburg bekend-

24. Jacob aan Streuvels, 10.7.1935, AMVC J 122 B 126643/6.

25. Zie het onderzoek van J. ZIMMERMANN, *Kultur(preis)stiftungen (...)*.

26. Voor informatie omtrent de politieke aspecten van de Rembrandtprijs, zie ook W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 678-681.

gemaakt. Vanaf 6 februari is het bericht in de kranten te vinden.²⁷ Emmanuel De Bom heeft daarop prompt gereageerd met een gelukwens, en Streuvels schrijft hem op 8 februari een briefkaart: “*Met hartelijken dank vanwege Rembrandt – maar ... ik weet tot nu nog niet wàt die prijs beteekent ... of bedraagt! In afwachting houden we ‘t hoofd koel en werken rustig door aan ‘Levensbloesem’.*”²⁸

Stijn Streuvels was van Jacob reeds op 10 juli 1935 officieus aan de weet gekomen, dat aan de pas ingestelde Rembrandtprijs een bedrag van 10.000 Reichsmark verbonden was.²⁹ Maar in november van dat jaar had de jury besloten, de prijs voor 1935 en 1936 onder drie laureaten te verdelen. Had men dus inderdaad vóór de bekendmaking geen contact met Streuvels opgenomen, om hem van de precieze voorwaarden en het bedrag op de hoogte te stellen?

De dagbladders laat weinig conclusies toe omtrent de reacties in Vlaanderen en Nederland. De *Telegraaf* van 6 februari 1936 drukt bijvoorbeeld bijna letterlijk de persmededeling af die men uit Hamburg had ontvangen. Was het uitdrukkelijk noemen van de juryleden Mr. A.J. van Vessem, de bekende NSBer, en “*dr. Hans Friedrich Blunck, oud-president van de Reichsschrifttumskammer*” al voldoende om een kritische instelling door te laten schemeren? Alleen al het feit dat de Rembrandtprijs door een Duitse universiteit werd toegekend, moet in Vlaanderen en Nederland toch argwaan gewekt hebben, want het was in intellectuele kringen algemeen bekend, dat het met de academische vrijheid in Duitsland niet al te best gesteld was. In het Germaanse seminarie van de universiteit van Hamburg waren trouwens kort tevoren de professoren Agathe Lasch en Walter Berendsohn, twee uitmuntende joodse germanisten, uit hun dienst ontzet.³⁰

In Hamburg konden we een paar details opsporen die aantonen dat zulk wantrouwen niet misplaatst zou zijn geweest. In het Sta HH ligt bijvoorbeeld een document, dat de politieke horigheid van de universiteiten precies aan de hand van de Rembrandtprijs illustreert. Het betreft een niet verstuurd ontwerp van een

27. In het staatsarchief van Hamburg is een hele collectie persreacties te vinden op de publieke bekendmaking van de laureaten. StA HH Univ.I P70.3. 6a I.

28. De Bom aan Streuvels, 7.2.1936, AMVC B 708 B 126465/7; Streuvels aan De Bom, 8.2.1936, AMVC S 935 B 60960/828.

29. Jacob aan Streuvels, 10.7.1935, AMVC J 122 B 126643/6.

30. Agathe Lasch is in 1942 (?) in een concentratiekamp omgekomen. Berendsohn, die in 1933 nog kon emigreren, werd later een van de belangrijkste onderzoekers op het gebied van de Duitse Exilliteratuur. Zie W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 651-657.

brief van de rector, Prof. dr. Adolf Rein.³¹ Hierin wordt een “*vermaning*” vermeld “*vanwege de rijksregering onder referte aan het besluit van 15.4.1935 – W1a 913 Z IIIb.*” Het gaat hier om een verwijt van ministeriële zijde, dat de rector het curatorium van de Rembrandtprijs destijds niet volgens voorschrift zou hebben bijeengeroepen en dat de universiteitsdocenten die tot het curatorium behoorden niet het recht hadden eigenmachtig beslissingen te treffen inzake de prijstoekenning. In het briefontwerp probeert de rector (die trouwens lid was van de NSDAP) zijn rechtvaardiging te formuleren. Hij schrijft dat volgens hem “*dit besluit slechts betrekking had op wetenschappelijke onderscheidingen (onderscheiding van buitenlandse geleerden).*” En hij vervolgt: “*In het geval van de hanzische Rembrandtprijs, zoals trouwens in het geval van de hanzische Steffensprijs en ook bij andere culturele prijzen [...] gaat het om een nieuwsoortige toekenning van cultuurprijzen binnen en buiten Duitsland. [...] De rector van de universiteit, die volgens het decreet van 1 april 1935 – W1a 588/35 – door de minister van opvoeding benoemd is en direct aan hem ondergeschikt, meende in eer en geweten en in het volle bewustzijn van zijn verantwoordelijkheid, dat hij ten overstaan van de minister van opvoeding zelfstandig mocht optreden. (...)*

Wanneer de stemmen van de universiteitsdocenten met inbegrip van die van de rector slechts aan het jurycollege zouden kunnen worden medegedeeld onder het voorbehoud, dat van hogerop eerst nog een toestemming moet verkregen worden, zou dit deze docenten ten aanzien van de andere leden van de jury in een onmogelijke positie brengen en logischerwijs als effect hebben, dat er afbreuk zou gedaan worden aan de cultureel-politieke waarde van zulke onderscheiding, omdat het zou kunnen gebeuren, dat het buitenland deze in zekere zin als een stap van de regering zou beschouwen en beoordelen en niet als een aangelegenheid van een zelfstandig handelende instelling.”

In het buitenland, luidt het verder in dit briefontwerp, beschouwt men de Duitse universiteiten nog altijd als onafhankelijke instituten, en de rector dient in zulke aangelegenheden het vertrouwen van de minister te genieten. Of een brief van deze strekking ook in feite verstuurd werd, is niet bekend.³² Dit ontwerp toont eens te meer aan, in welke mate de Duitse hogescholen tot in het kleinste detail in het nationaal-socialistische geareel gebracht waren.

31. Zonder nummer, niet gedateerd, niet ondertekend. StA HH, Univ. I, P70.3.6a II. Het typoscript werd in de eerste persoon geschreven. Naderhand werd het met potlood in de derde persoon veranderd: “*de rector*” i.p.v. “*ik*”.

32. Volgens informatie van het Bundesarchiv, Afdeling Potsdam, bevindt zich noch daar noch in de afdeling Koblenz een briefwisseling over dit onderwerp tussen rector Rein en het Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung.

Volgens welke criteria verliep in 1936 de besluitvorming voor het toekennen van de Rembrandtprijs en wie zat er in de jury? Dat waren de reeds genoemde rector, Prof. dr. Rein, als notulant, de auteur en toenmalig president van de Reichsschrifttumskammer, Dr. Hans Friedrich Blunck, de directeur van het Germaanse seminarie Prof. dr. Conrad Borchling, dr. Anton Jacob als expert voor Vlaanderen en mr. A.J. van Vessem uit Utrecht als “*Sonderberichterstatter für holländische Kultur*”. Deze laatste was een van de twee in 1935 gekozen Eerste-Kamerleden voor de NSB.³³ Dat zijn dus de personen, die Toepfer in een brief aan Blunck, de voorzitter van de Reichsschrifttumskammer³⁴, voorstelt als juryleden.

Ze hebben hun opinie aan de rector eerst schriftelijk medegedeeld en kwamen pas in het laatste stadium van het overleg in Hamburg bijeen. Nederlandse auteurs, waaronder Henriette Roland-Holst en Albert Verwey, werden weliswaar kort in aanmerking genomen, maar vielen direct uit de boot, omdat ze niet representatief waren voor ‘het Germaans’. Van Vessem sprak zich krachtig uit voor een postume hulding van René de Clercq: “*Het werk van geen levenden Vlaamschen, Hollandschen, Zuid-Afrikaanschen en voor zoover mij bekend, ook van geen levenden Platduitschen dichter is zoo programmatisch voor de Dietsch-Volksche richting als dat van de Clercq. Voor het geheele Nederduitsche taalgebied is dus de toekenning van den prijs aan het werk van de Clercq als een programma te aanvaarden. De levende dichters zullen uit de bekroning van het werk van de Clercq begrijpen, wat wij van hen verwachten. [...] De Noord-Nederlandsche kritiek, die propaganda maakt in ondietsche richting, toont een steeds toenemende neiging om zich over het werk van de Clercq kleinerend uit te laten. Het is gewenscht de toekenning van den prijs als antidotum daartegenover te stellen.*”³⁵

Ook Anton Jacob sprak ten gunste van René de Clercq (“*zijn werk behoort tot den grooten Germaanschen beschavingskring, tot het groote Germaansche zielsdomein*”), maar hij pleitte tevens voor Cyriel Verschaeve³⁶, die ook de voorkeur kreeg van Borchling. Bij Borchling lezen we o.a.: “*Een politieke leider wil of kan Verschaeve niet zijn, maar hij wortelt stevig in de Germaanse grond van zijn volk en hij staat, ondanks alle afhankelijkheid aan de katholieke kerk, toch sterk afwijzend tegenover*

33. Van Vessem was de rechterhand van Mussert tot aan de invasie van Nederland in mei 1940, toen hij zich van de NSB-leiding distantieerde. Zie L. DE JONG, *o.c.*, dl. 1, blz. 257-258, blz. 275; dl. 4, blz. 205, en J. IPEMA, *o.c.*, blz. 36-37.

34. Toepfer aan Blunck, 9.8.1935, StA HH Univ. P70.3.6a I, doc. 7.

35. StA HH Univ. I P70.3.6a I, doc. 36. Dat de prijs aan René de Clercq postuum werd verleend, wordt in de Streuvelsliteratuur meestal niet ter kennis genomen. Zie L. SCHEPENS, *Kroniek van Stijn Streuvels 1871-1969*, Brugge, 1980, blz. 101. Zie ook H. SPELIERS, *o.c.*, die De Clercq op blz. 582 naar Hamburg laat reizen, hoewel hij al bijna vier jaar dood was (sterfdatum 12 juni 1932).

36. StA HH Univ. I P70.3.6a I, doc. 35.

de verregaande culturele en politieke Romaanse invloeden. Wat zijn geestelijke basisinstelling betreft is Verschaeve een echte Germaan."³⁷

Hans Friedrich Blunck, kennelijk de invloedrijkste van de vijf, sprak zich als enige uit voor Stijn Streuvels. Op 10 oktober schrijft hij aan rector Rein, die hem de namen van de andere juryleden ter goedkeuring voorgelegd had: *"Ik ga akkoord met de benoeming der juryleden en ik zou U dank weten, als U mij enkele suggesties en voorstellen zou kunnen doen. Inzoverre ik momenteel de literatuur overschouw, zal allicht een werk van Stijn Streuvels in aanmerking komen; omdat het ongewenst is in het eerste jaar de prijs aan een Nederduitser uit het Rijk te geven en de Hollandse literatuur niet het niveau van de Vlamingen bereikt heeft.*

Ik vind het ook aangewezen in de eerste jaren uitmuntende namen te bekronen, om aan de prijs het gepaste aanzien te geven; later zal hij dan met des te meer volheid openstaan voor jonge krachten."³⁸

In een brief van 4 november aan de rector voegt Blunck daaraan toe: *"Ik heb dezer dagen Stijn Streuvels' roman 'Knecht Jan' [d.w.z. Langs de Wegen] nog eens herlezen, en hoezeer mij ook een of ander goed stuk uit de Nederlandse literatuur aan het hart ligt, zou ik toch het liefst Streuvels bekoord weten. Het komt er ook voor mij op aan, het aanzien van de prijs in de eerste jaren met een rist voortreffelijke namen te ondersteunen, zelfs indien deze namen geen ontdekkingen meer vertegenwoordigen. Suggesties van derden zal ik natuurlijk gaarne in overweging nemen.*"³⁹

De stem van Blunck was blijkbaar gewichtig, maar men kwam tot een compromis. Het kan verwondering wekken, dat hij *Langs de wegen* naar voren schuift, dat reeds in 1902 verschenen was. Streuvels' recentere werk was echter in Duitsland amper bekend. *Langs de wegen* was pas kort tevoren, in 1934, in vertaling als *Knecht Jan* gepubliceerd en het haalde in Duitsland hoge oplagen.

Het minst van allen bereid tot een compromis in de schriftelijke discussie was Van Vessem. Hoe 'geschikt' hij was als jurylid en hoe ijverig hij waakte over de reputatie van de Rembrandtprijs, blijkt ook uit zijn brief van 1 november 1935 aan de overige vier heren, waarin hij schrijft: *"Heeft men, bij het kiezen van den naam 'Rembrandtprijs voor Nederduitse letterkunde' gedacht aan de omstandigheid, dat Rembrandt van Rijn zeer waarschijnlijk van Joodschen stam was, en zou deze benaming voor een prijs, die Nederduitse-Volksche kunst wil aanmoedigen niet aanleiding tot spot van Joodsche zijde aanleiding geven?"*⁴⁰

37. StA HH Univ. I P70.3.6a I, doc. 58.

38. StA HH Univ. I P.70.3.6a I, doc. 17.

39. Nalatenschap van Blunck, S-HKKB Cb.92, 294.

40. Van Vessem, brief van 1.11.1935, StA HH P70.3.6a I, doc.

Geïnformeerd door Blunck antwoordt Toepfer op 11 november laconiek: *“Hopelijk zullen we voor Rembrandt nog kunnen bewijzen dat hij een Ariër was ...”* Deze zaak houdt het curatorium eind november nog altijd bezig.⁴¹ Tenslotte werd de prijs van de twee jaren 1935 en 1936 gedeeld: René de Clercq (postuum), Stijn Streuvels en Cyriel Verschaeve werden de laureaten. Begin februari werd de beslissing bekendgemaakt.

Streuvels is uiteindelijk niet ingegaan op de uitnodiging voor de uitreiking van de Rembrandtprijs, op 6 mei 1936. Hij bleef thuis. Op 27 april beantwoordt Jacob twee (?) niet bewaarde brieven van Stijn Streuvels, waarin hij medegedeeld had, dat hij om gezondheidsredenen niet naar Hamburg kon komen en zijn Duitse uitgever verzocht had, hem daar te vertegenwoordigen.⁴² In andere brieven uit deze periode heeft Streuvels vermeld, dat hij problemen had met zijn knie. Men kan zich hier afvragen, of deze problemen echt zo groot waren als hij liet uitschijnen, of dat hij gewoon geen zin had, naar Hamburg te reizen. De waarheid ligt ergens in het midden. Over zijn knie schrijft hij reeds aan Emmanuel De Bom op 8 april, dus nog vooraleer hij de uitnodiging voor Hamburg ontvangen had, maar hij vertelt er wel bij, dat hij in de loop van april en mei een reeks lezingen zal geven in verscheidene Vlaamse steden:

“Ik zou u al eerder geschreven hebben, maar ‘t was hier ook niet in z’n haken: ik zat een acht dagen alleen in huis, en op één been – weer met dat soort ‘ledewater’ épanchement de synovie – defect aan kniegelenk ... ‘t zelfde van voor 4 jaar [...]. Ik zat daarbij alleen – mijn vrouw was Paula gaan oppassen, die een zootje gekregen heeft [...].”

“Die serie voordrachten is een gelukkige vondst geweest, – en zeker amusant, – maar ‘t is weer iets dat uit ons ministerie komt! Dat moest in den winter gebeuren! en inderdaad zoo bedoeld, maar ... de papieren zijn op ‘t ministerie blijven liggen. Toen ik mijn programma kreeg (20 maart) waren de meeste voordrachten vastgesteld voor februarie!!! en de ministerieele brief vermeldde dat de voordrachten moesten afgelopen zijn ... vóór ‘t paaschverlof! Dan is alles natuurlijk te herdoen geweest – oneindig

41. Toepfer aan Blunck, 11.11.1935, StA HH P70.3.6a I, doc. 34: *“Hoffentlich werden wir für Rembrandt den Ariernachweis noch beschaffen...”* W. BACHOFER en W. BECK, *o.c.*, blz. 679, verwijzen naar deze episode. In voetnoot 236 citeren zij Toepfer op zo’n manier, als zou hij het woord *“Ariernachweis”* hier in volle ernst gebruikt hebben. Maar als wij rekening houden met het lakonieke taalgebruik van A. Toepfer in zijn *Erinnerungen, o.c.*, dan is de ironische toon onmiskenbaar. Zie ook K. BRUIN, Hoe fout was Rembrandt in de oorlog? Over bezit en gebruik van een cultuursymbool, in: *De Gids*, november 1994, nr 10, blz. 839-852.

42. Jacob aan Streuvels, 27.4.1936, AMVC J 122 B 126643/10.

*geschrijf met de gestichten – met als gevolg: ik heb er nu pas twee achter de rug (Kortrijk en Diest) al ‘t ander is voor eind april en de maand mei [...].*⁴³

En op 23 april luidt het, weer aan De Bom⁴⁴: *“De synovie is niet slechter geworden [...]. De invitatie van Soest en Essen heb ik maar definitief afgezegd, alsook de plechtigheid der uitreiking van de Urkunde van de Rembrandtprijs te Hamburg (waar Verschaeve en Mortelmans zullen aanwezig zijn). Ik ben niet zoodanig slecht te poot dat ik wel een reis naar Brugge of Gent aandurf, maar voor dagen naar verre streken, vind ik toch te gewaagd – een verkeerde stap, en ziet ge dat men mij op eene draagberrie moet naar huis brengen! Ik hoop toch op spoedige beternis.”*

Stijn Streuvels heeft het beslist niet als een catastrofe ervaren, dat hij niet naar Hamburg kon reizen. Afgezien nog van eventuele politieke bijgedachten: een publiek optreden was al niet zijn meug, aan feestelijkheden had hij een gruwelijke hekel en op Verschaeve was hij toch al niet zo gesteld.⁴⁵

Uit de brief van Jacob dd. 14 april blijkt reeds dat Streuvels, zodra hij op de hoogte was van de Rembrandtprijs, een boekenschenking aan het Germaanse seminarie van de universiteit Hamburg in het vooruitzicht gesteld had. Later meldt professor Borchling de ontvangst en hij dankt Streuvels hartelijk voor het *“waarlijk vorstelijke geschenk”*.⁴⁶ Deze schenking is in zoverre ook vandaag nog van belang, dat Streuvels destijds met drieënveertig delen van zijn eigen werk het Streuvels-bestand van de bibliotheek geactualiseerd had en bovendien het volledige oeuvre van Guido Gezelle (zestien boekdelen) naar Hamburg had gestuurd. Het Germaanse seminarie kwam op die manier in het bezit van een goede basis voor een Streuvels- (en Gezelle-) onderzoek, waarvan Anton Jacob al gedroomd had. Deze had Streuvels al direct na diens bezoek in 1935 gevraagd of hij aan het Germaanse seminarie, dat aan chronisch geldgebrek leed, eigen werk in bruikleen ter beschikking kon stellen, zodat hij cursussen over Streuvels zou kunnen geven, die dan op

43. Streuvels aan De Bom, 8.4.1936, AMVC S 935 B 60960/822-824. Dat deze voordrachten over zijn werk inderdaad hebben plaatsgevonden, blijkt uit een verslag van J[ef] VAN DE WIELE over één daarvan (plaats en datum worden niet vermeld) in: *Nieuw Vlaanderen*, 23 mei 1936, blz. 4-5.

44. Streuvels aan De Bom, 23.4.1936, AMVC S 935 B 60960/820.

45. Zie bijvoorbeeld L. SIMONS, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen, dl. 2, De twintigste eeuw*, Tielt, 1987, die Verschaeve citeert, blz. 36: *“Ik heb er nooit van mijn leven aan gedacht Stijn een presentemplaar te sturen. Wij gelijken op elkaar niet en zijn niet bevriend; ik zend alleen present-exemplaren naar mijn vrienden, niet naar letter-kundigen.”* De plechtigheid in Hamburg vond plaats, zoals men zich kan voorstellen, onder een enorme hakenkruisvlag. Foto’s in dagbladen, StA HH Univ. I P70.36a I.

46. Borchling aan Streuvels, 11.5.1936, AMVC B 7407 126469/5.

hun beurt weer tot verder onderzoek zouden kunnen leiden.⁴⁷ Het is niet bekend in hoeverre Jacob zijn academische plannen heeft kunnen verwezenlijken. Toen hij in 1941 naar Vlaanderen was teruggekeerd, nam de belangstelling voor Vlaamse literatuur aan de universiteit Hamburg sterk af, hoewel Jacobs werk door de Vlaming dr. Oscar Dambre werd voortgezet.⁴⁸ In het Germaanse seminarie vormt deze schenking een belangrijk bestanddeel van de bibliotheek.⁴⁹

Op 18 mei 1936 schrijft Stijn Streuvels aan Camille Melloy: *“Ik heb eene prachtige ‘Urkunde’ ontvangen in perkament gebonden en met middel-eeuwse zegels voorzien, uit Hamburg – dat doet men daar met de noodige plechtigheid. Doch ik ben niet naar de prijsuitdeling geweest – zit weer met een synovie-schandaal aan de knie [...]. Met de marken is het ook reeds in orde – dat is eene verrassing waar ik allerminst op gerekend heb – er moesten meer zulke anonieme weldoeners van kunstenaars zijn op de wereld!”*⁵⁰

Voor Streuvels is de Rembrandtprijs klaarblijkelijk niet meer geweest dan een door een privé-mecenas gestichte en voor hem zeer welgekomen literatuurprijs.⁵¹ Misschien heeft hij niet geweten (of slechts vermoed), dat Toepfer de prijs finan-

47. Jacob aan Streuvels, 30.7.1935, AMVC J 122 B 126643/7: *“Zou het mogelijk zijn, dat U mij het noodige in bruikleen stuurde, want er zijn geen geldmiddelen beschikbaar om iets te kopen?”*

48. Op 21 mei 1938 schrijft Jacob aan Stijn Streuvels (AMVC J 122 B 126643/12): *“Het Seminarie is in de mooie Maartdagen nog op de hoeve Thansen geweest (Nederduitsch kamp) [...]. Het was het laatste kamp, dat Borchling leidde. Hij is toegelaten tot het emeritaat. Zijn afscheidsles was zeer ontroerend, hijzelf tot tranen geroerd: op heel zijn leven wierp hij een terugblik, waarbij het mij toch wel heeft bevreemd, dat Vlaanderen daarbij geheel tusschen de plooiën viel, het had daarin blijkbaar toch geen betekenis.”*

Bij W. BACHOFER en W. BECK, o.c., blz. 674, lezen we: *“Hoe lang deze Nederduitse studiekampen van het Germaanse Seminarie plaatsvonden, valt uit de documenten moeilijk af te leiden. Het laatste verslag dat we hebben, gaat over het elfde kamp in augustus 1939, waaraan ook een groep Vlamingen deelnam. Daarmee kwamen de studiekampen wellicht tot een einde.”* Borchling schrijft op 23 oktober 1941 aan Streuvels (AMVC B 7404 126469/1): *“Sedert het vertrek van professor Jacob zijn de relaties met Vlaanderen enigszins verzwakt. Als opvolger zal in november dr. Oscar Dambre uit Gent naar Hamburg komen; hopelijk herstelt hij dan spoedig het contact, hoewel zijn connecties amper zo talrijk en zo stevig gevestigd zullen zijn.”*

49. De boekdelen werden op 1 oktober 1936 ingeschreven in het register voor de jaren 1925-1942. Dat het hierbij om een schenking van Stijn Streuvels ging, blijkt uit de aantekening *“Verf.”* (= Verfasser, d.w.z. auteur) in de kolom *“wijze van verwerving”*.

50. Streuvels aan Melloy, 18.5.1935, AMVC S 935 B 174234/27b.

51. Wat de uitbetaling van de Reichsmark aangaat, was Streuvels wel erg optimistisch. Dit blijkt uit een brief die Cyriel Verschaeve hem op 16 oktober 1936 schreef in verband met de belastingaangifte. Klaarblijkelijk hadden Verschaeve, de erfgenamen De Clercq en Streuvels op dat moment nog geen mark gezien. AMVC V 486 B 94993.

cierde.⁵² Dit beeld van een anoniem, onafhankelijk privémeccenaat mag dan Toepfers oorspronkelijke bedoeling zijn geweest, de concrete realiteit was heel anders: de Rembrandtprijs moest in 1936 de doelstellingen van de staat dienen, en er werd principieel vooropgesteld, dat de laureaten zich solidair verklaarden met het nationaal-socialistische ideeëngoed. Dit blijkt verder uit een paar andere brieven in het StA HH, die direct op Streuvels betrekking hebben. In de herfst van 1936 werd in Hamburg de communistische leider (voormalig voorzitter van het Communistisch Verbond der Strijders van het Rode Front) Edgar André ter dood veroordeeld. Aanvankelijk had het gerecht hem bij gebrek aan bewijzen niet willen veroordelen, maar door een decreet van rijkskanselier en Führer Adolf Hitler zag het zich ertoe gedwongen, de doodstraf uit te spreken. Edgar André is inderdaad op 4 november terechtgesteld. De affaire had echter voordien in verscheidene Europese landen, waaronder ook België, stof doen opwaaien en er had een petitie gecirculeerd ten gunste van André, gericht aan Hitler.⁵³

Op 23 september 1936 schrijft rector Reich, kennelijk nogal opgewonden, een brief aan Spemann, Streuvels' Stuttgartse uitgever, die hij vermoedelijk bij de prijsuitreiking in de voorbije maand mei in Hamburg had leren kennen. Spemann had daar immers de afwezige schrijver vertegenwoordigd. De rector schrijft vertrouwelijk: *"Tijdens een reis door Vlaanderen hoorde ik enkele weken geleden terloops in een gesprek, dat Stijn Streuvels zou ingegaan zijn op een verzoek, om een of andere*

52. Wanneer hebben deze twee elkaar eigenlijk leren kennen? Op 15 mei 1935 schrijft Jacob, vermoedelijk als antwoord op een vraag van Streuvels: *"De heer Toepfer, die in den zomer te Ingoogem was, is een Hamburgsch grootkoopman. Hij bezit ook een aantal hoeven, die hij tot modelhoeven ontwikkelt, op een ervan is een oudheidskamer ingericht; weverijen zijn er aan verbonden (handweverij); hij is ook een begunstiger van de universiteit; staat buiten de politiek van de dag; is een paar jaar jonger dan ik; voelt voor het Nederduitsch, ofschoon hij het niet (of niet meer) spreekt, en dit is een sterke drijfveer bij hem."* (AMVC J 122 B 126643/4). Hebben Streuvels en Toepfer elkaar dus in de zomer van 1934 in Ingoogem vluchtig leren kennen? Maakte Toepfer misschien deel uit van een groep Nederduitse bezoekers? Of was hij naar Ingoogem gekomen, terwijl Streuvels op reis was? Van 3 tot 12 augustus 1934 was Streuvels namelijk voor een privébezoek in Zuid-Duitsland, o.a. in Oberammergau. Zie L. SCHEPENS, *Kroniek van Stijn Streuvels 1871-1969*, Brugge, 1980, blz. 96. Ten tijde van de Rembrandtprijs was Toepfer weliswaar Streuvels' gastheer op de hoeve Thansen. Maar het is niet ondenkbaar dat hij de *"anonieme weldoener"* niet met Toepfer geassocieerd heeft. Toepfer hield namelijk zijn rol als mecenas achter de Stiftung FVS verborgen; hij trad steeds als manager van de stichting op.

53. Zie *Chronik 1936. Tag für Tag in Wort und Bild*, Dortmund, 1985, onder 4 november. In de petitie lezen we o.a.: *"Een der vroegere vijanden van Uw staatsorde is in Uw handen. Wat vermog zijn dood of zijn leven tegen het ideaal waarvan U de drager bent?"* Het zou, zo luidt het verder, het Duitse volk onwaardig zijn Edgar André terecht te stellen. Brussel, 16 juli 1936, StA HH Univ. I P70.3.6a II. Zie ook *Le Soir* van 1 oktober 1936.

*petitie ten gunste van de in Hamburg veroordeelde communistenleider André mede te ondertekenen. Mocht dit werkelijk het geval zijn, dan zou ik een zo vergaande politieke kortzichtigheid van de apolitieke Streuvels ten zeerste betreuren, omdat ze voor de drager van de Rembrandtprijs in feite een daad van politieke demonstratie tegen het Derde Rijk betekent.*⁵⁴

De rector vraagt daarop aan Spemann, er bij Streuvels op aan te dringen, dat hij zijn handtekening zou terugtrekken, en hij geeft uiting aan zijn vrees, dat de zaak onder de aandacht van de pers zou kunnen komen en een schandaal veroorzaken. Spemann wil kennelijk niets met de zaak te maken hebben. De rector, schrijft hij, zou er beter aan doen niets te ondernemen, of hij zou zich persoonlijk tot Streuvels moeten wenden, hetzij direct of via een vertrouwenspersoon, Dr. Jacob bijvoorbeeld.⁵⁵ Op 29 september schreef de rector inderdaad aan Jacob, die zich op dat moment in Vlaanderen bevond. In deze brief staat ondermeer: *“Mocht deze zaak in het rijk ruchtbaar worden, dan zou dit natuurlijk ernstige gevolgen kunnen hebben voor de verspreiding van het werk van Streuvels in Duitsland.”*⁵⁶

Rond deze zaak is geen verdere correspondentie bewaard gebleven. De politieke gebeurtenissen van eind september 1936 (toespitsing van de situatie in de Spaanse burgeroorlog en de monetaire crisis in Europa) hebben de affaire waarschijnlijk helemaal naar de achtergrond verschoven nog vooraleer André werd terechtgesteld.⁵⁷ Het feit echter, dat een drukbezette rector zich zo intensief bezighoudt met een mogelijke handtekening van Streuvels op een petitie, toont wellicht aan dat hij vreesde, persoonlijk ter verantwoording te worden geroepen voor het politiek ‘incorrecte’ gedrag van deze laureaat van de Rembrandtprijs.

De bevindingen in dit opstel illustreren eens te meer hoezeer cultuur en politiek in het Derde Rijk met elkaar versmolten waren. Stijn Streuvels bevond zich in een hachelijke situatie, net als in 1941, toen hem de graad van eredoctor werd toegekend door de universiteit van Münster.⁵⁸ Dat hij er zonder kleerscheuren vanaf is gekomen, heeft hij te danken aan de voor hem zo karakteristieke mengeling van boerensluwheid, integriteit en politieke naïviteit.

54. Rein aan Spemann, 23.9.1936, StA HH Univ. I P70.4.

55. Spemann aan Rein, 25.9.1936, StA HH Univ. I P70.4. Jacob wordt door Spemann voor deze rol met de volgende woorden aanbevolen: *“In vertrouwen moge ik nog opmerken, dat ik in een lang gesprek met dr. Jacob in Hamburg de indruk gekregen heb, dat hij door en door antisemiet is. Daaruit mogen we zonder meer een anticommunistische houding afleiden. Zijn verhouding tot Streuvels schijnt zeer vriendschappelijk te zijn.”*

56. Rein aan Jacob, 29.9.1936, StA HH Univ. I P70.4.

57. Zo konden we bijvoorbeeld in de *Volksgazet* van de zomer en herfst van het jaar 1936 geen enkel bericht vinden over Edgar André.

58. Zie K. SMITS, *o.c.* en K. SMITS en T. BRÉES, *o.c.*

Doordat Stijn Streuvels in het Hamburgse water viste, raakte hij in de jaren 1935-1936 verzeild in een van daaruit gestuurde Vlaamse politiek, waarover hij heel weinig wist en waarvoor hij ook anders waarschijnlijk weinig belangstelling zou hebben gehad. De van Noord-Duitsland uitgaande bemoeienissen rond een groot-Nederduitse eenheid waren voor hem wezensvreemd, zoals voor de meeste Vlamingen. Deze aspiraties wortelden in een wensdroom van bepaalde Nederduitse kringen, vanuit welke de problematiek van de eigen taalstrijd geprojecteerd werd op Vlaanderen. Aldus werd Vlaanderen, waar de strijd voor de eigen taal en voor een culturele identiteit door heel andere elementen gemotiveerd werd, in Hamburg op buitensporige wijze tot een voorbeeld gestileerd, dat nog maar weinig met de realiteit te maken had. Daarbij komt nog, dat de vanuit Hamburg bedreven Vlaamse politiek in de jaren dertig een gecompliceerd vlechtwerk was van privé-initiatieven, academische bemoeienissen en nationaal-socialistische machtspolitiek. De aspiraties van de academicus Conrad Borchling konden maar in de praktijk worden omgezet dankzij de financiering door Alfred Toepfer. Anderzijds kon de utopie van Alfred Toepfer slechts via het Germaanse seminarie van de Hamburgse universiteit gerealiseerd worden, met de hulp van studenten en docenten, die voor deze ideeën gewonnen waren. Ten derde speelde vanaf 1933 het nationaal-socialistische regime een doorslaggevende rol. Aan de ene kant gaf de nieuwe ideologie een impuls aan het streven, om voor de instandhouding en vernieuwing van de Nederduitse taal terug te grijpen naar het 'Volk'. Aan de andere kant bemoeide de staat zich op grove wijze met de universitaire belangen, nam hij de stichting FVS in de tang en stuurde de tot dan toe van privé-initiatieven uitgegane cultuurpolitiek. Deze vanuit Hamburg geïnspireerde Vlaamse politiek beleefde na 1934 aanvankelijk een – achter de coulissen door de staat beïnvloede – bloei-periode. Maar tegen het eind van de jaren dertig verloor deze politiek aan betekenis en raakte na de bezetting van België, toen de uiterst actieve Anton Jacob aan de Gentse universiteit benoemd werd⁵⁹, op het achterplan. Stijn Streuvels heeft in een beslissende fase van deze ontwikkeling een weliswaar eerder passieve, maar toch belangrijke rol gespeeld. Belangrijk vooral omdat uit zijn relatief goed gedocumenteerde Hamburgconnectie datgene naar voren komt, wat ook in een ruimere context van cultuurhistorisch belang is.

PROF. DR. KATHRYN SMITS, UNIVERSITY OF AUCKLAND,
PRIVATE BAG 92019, 10 GRAFTON ROAD, AUCKLAND – NEW ZEALAND

Deze bijdrage werd uit het Duits vertaald en samengevat door TOON BREËS.

59. I.v.m. Jacobs benoeming als professor aan de Gentse universiteit, zie G. DE SMET, *Jacob, Anton*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1, blz. 711-712.